

METODİKA

UOT 811.112.2.

İlham Heybətov
ADU
h.ilham@mail.ru

ƏDƏBİ MƏTNLƏRİN XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏKİ ROLUNA DAİR

Açar sözlər: *xarici dil tədrisi, ədəbiyyat, ədəbiyyatı didaktikası, ədəbi mətnlər.*

Key words: *foreign language teaching, literature, didactic of literature, literary texts.*

Ключевые слова: *обучение иностранным языкам, литература, дидактика литературы, литературные тексты.*

Son zamanlar xarici dil tədrisi metodikasında ədəbi mətnlərin mühüm rol oynaması ilə bağlı fikirlər geniş yayılmışdır. Belə ki, o, şəxsi səviyyədə fantaziya, empatiya və xarici dil təcrübəsinin yaranmasına səbəb olur. O, maraq və estetik zövq vasitəsilə motivasiya yaradır və əcnəbi mədəniyyəti daha yaxşı başa düşməyə imkan verir.

Qeyd etmək istədim ki, ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində tətbiqi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar ədəbi mətnlərin xarici dil öyrənilməsində heç bir əhəmiyyət kəsb etmədiyini bildirdiyi zaman, digər tədqiqatçılar onların vacib olmaları ilə bağlı fikirlər səsləndirir. Bu məqaləmizdə biz bu fikirlərə toxunmaq istədik.

N.Broks qeyd edir ki, dil və ədəbiyyat arasındakı fərq mahiyyət etibarilə incəsənət və bədii incəsənət arasındakı fərkdir. Əgər incəsənət haqqında onun eyni bir formada doğru, yaxşı və gözəl bir şeyə yönəlməsi deyilə bilərsə, onda bu bədii ədəbiyyat üçün dəyərləndirilmir və bu zaman geniş mənada estetik dəyərlərin mənəvi dəyərlərdən üstün olur və həqiqətin axtarışının əhəmiyyətli dərəcədə fəlsəfinin və təbiət elmlərin üzərinə qoyulur [1, s.97]. Tədqiqatçının fikrincə, ədəbiyyatda mənəvi dəyərlər, intellektual zəka və

yaxud praktik şəkildə tətbiq edilən həqiqət deyil, əsasən bilavasitə estetik zövq və məmnunluq axtarılır. N.Broks qeyd edir ki, ədəbiyyat təmənilə dil-də kök salmışdır və ona görə də təəccüblü deyildir ki, ədəbiyyatda dilə xas olan və onun bəzi əsas prinsiplərini əks etdirən müəyyən əlamətlər meydana çıxır [1, s.98].

Dili və ədəbiyyatı mümkün qədər bir-birindən dəqiq ayırmaq üçün, N.Broks dili orkestrdə fərqli musiqi alətlərinin uyğunsuzluğu zamanı meydana çıxan ahəngsiz musiqi ilə müqayisə etmək istəyir. Ədəbiyyat isə əksinə olaraq dirijorun çubuğu ilə bilavasitə təsir göstərən ritmik, melodik, hatmonik və strukturlu quruluş ilə müşahidə olunur. Musiqiçilər və onların bacarıqları, alətləri və əlamətləri dəyişməzlər [1, s.99].

B.Kast da N.Broks kimi düşünərək qeyd edir ki, kommunikativ yönümlü alman dili dərində ədəbiyyatın izini axtarmağa ehtiyac yoxdur. O, bu fikirini belə əsaslandırır ki, məsələn, tələbələr real situasiya adlanan məktəbdən kənar həyata hazırlanmalıdırlar [3, s.11]. Bu real situasiyalarda söhbət dil baxımından yaşamadan, “özünü xilas etmə bacarığından” gedir, yəni pragmatik olaraq “Mən yolu necə soruşuram?”, “Mən dəmiryol vağzalındakı elanları necə başa düşürəm?”, “Mən xəbəri necə oxuyuram?”, “Mən dostuma məktubu necə yazıram?” kimi məsələlərdən gedir. Ədəbiyyat burada heç bir rol oynamır və H.Vaynrixin bununla bağlı kəskin tənqidi fikrinə istinad edərək, qeyd edir ki, gündəlik danışıda kommunikativ bacarığa olan birbaşa yolda ədəbiyyat kifayət qədər lazımsız və didaktik şüurdan qəbul edilə bilməyən dolayısı bir yoldur [3, s.11]. Gündəlik danışığa aparən “birbaşa yol” saxta yoldur və bu yol da heç bir halda təsəvvür edilən məqsədə - canlı, motivasiyalı və sadə olmayan dərse gətirib çıxarmır. Ədəbiyyatla məşğul olmaq isə “dil dərşinin sıxıntısını” aradan qaldırmağa imkan verir [3, s.11].

Ancaq müvafiq ixtisas ədəbiyyatında ədəbi mətnlərin xarici dil dərşlərində əhəmiyyətli rol oynamaqları ilə bağlı fikirlər də mövcuddur.

Belə ki, xarici dil dərşində ədəbiyyatın tətbiqi ilə bağlı Y.Kopenştayner aşağıdakı tezisləri irəli sürür [5, s.9]:

- “Yalnız ədəbiyyat dil dərşini maraqlı edir”. O, bunu ədəbiyyatın daim əlçatan olduğunu və hər yerdə oxunula bilməsi ilə izah edir. Nəhayət nəzərə almaq lazımdır ki, ədəbiyyat ədəbi mətnlərin qurulmasında cəlb etmə potensialı təklif edir.
- “Ədəbiyyat xarici dil dərşinin ilk həftələrindən tətbiq edilir”. Belə ki, məhz ədəbiyyat xarici dil dərşi üçün yeni impulslar yaradır və şeir və ya mahnı formasında dil tədrisinin aşağı səviyyəsində tətbiq edilə bilər.

- “Ədəbiyyat vasitəsilə tələbələri motivasiya etmək olur”. Belə ki, bu yolla dərstdə monotonluq aradan qaldırıla bilir. Digər tərəfdən ədəbiyyat tələbələrə oyun vasitəsilə dildən istifadə hissini yaradır və xarici dilə artan motivasiya yolu ilə sürətli təlim nəticələrinə olan şanslar daha da yaxşılaşır.
- “Ədəbi mətnlər zövq verməklə yanaşı, eyni zamanda intensiv dil tapşırıqları kimi çıxış etməlidir”. Y.Kopenştaynerin fikrincə, ədəbiyyat həmişə dil ilə bağlı olur və təkcə ehtiyat qismində deyil, həm də xüsusi səbəblər üçün tətbiq edilməlidir. Bu zaman dörd bacarıq nəzərə alınmalıdır, yəni ədəbi mətnlər təkcə oxu qismində deyil, həmçinin eşidilməli və digərləri ilə müzakirə edilməli və nəhayət yazı üçün mənbə olmalıdır.
- “Ədəbi mətnlərlə iş tələbəyönümlü olmalıdır, yəni bu zaman müəllimin dominantlığı azaldılmalıdır”. Müəllim tərəfindən yalnız dəqiq planlaşdırma tələb olunur.
- “Mətnlər danışıq üçün mənbə rolu oynamalıdır”. Belə ki, ədəbi mətnlərin düzgün seçimi zamanı çoxlu danışıq səbəbləri meydana çıxır. Xarici dil dərslərində ədəbiyyatla iş yeni ünsiyyət bacarığı kimi qiymətləndirilir, çünki burada ədəbi biliklərin ötürülməsi əsas rol oynayır.
- “Ümumi dəyərləndirilə bilən interpretasiya mövcud deyildir”. Bu tesis yuxarıda göstərilən tesis ilə əlaqədardır. Xarici dil dərslərində ədəbiyyatla məşğul olma zamanı söhbət poeziyadan onun haqqında biliklərdən deyil, mətnlərlə yaradıcı işdən gedir.
- “Tələbələr ədəbiyyatla iş zamanı, öz şəxsi təcrübə dünyalarını tətbiq etmə imkanına malik olmalıdırlar”. Burada motivasiya üçün böyük rol oynayan ədəbi mətnlərin düzgün seçimi əsas faktor kimi çıxış edir. Motivasiya isə bir çox faktorlardan asılıdır və təlim prosesi zamanı dəyişə bilər və müəllim tələbələrin özlərini eyniləşdirə biləcəyi mətnləri seçməlidir.
- “İkili və yaxud qrup işinin tətbiqi utancaqlığın aradan qaldırılmasında həlledici rol oynayır”, yəni ikili və yaxud qrup işi xarici dil dərslərində daha çox iştraka səbəb olur.

İllər keçdikcə ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində tətbiqinə münasibətdə müxtlif fikirlər ortaya çıxmağa və müzakirə edilməyə başlamışdır. Y.Kopenştayner bütün bu arqumentləri bir yerə toplayaraq aşağıdakıları göstərmişdir [5, s.12-19]:

Xarici dil dərində ədəbi mətnlərin tətbiqi lehinə olan dəlillər:

- Dərsləkdə olan mətnlər tələbələr üçün darıxdırıcıdır, ədəbi mətnlər isə əksinə olaraq şəxsi bacarığını işə sala bilər və tələbəni yönəldə bilər.
- Ədəbi mətnlər dərsləklərdə olan süni mətnlərdən fərqlənirlər.
- Onlar daha maraqlı olmaqla, mütaliəni davam etdirməyə sövq edə bilər.
- Onlar tələbələrə fantaziya bacarığını sürətləndirir və dərk etmə qabiliyyətini genişləndirirlər.
- Onlar digər mətnlərlə müqayisədə “daha yaxşı alman dili”ni təmsil edirlər.
- “Ədəbi mətnlərlə işləmə ənənəvi mətn interpretasiyasının tək imkanı olmadığı zaman” onlar dərində daha çox şey etməyə imkan verir.
- Onlar hafizədə daha çox iz buraxırlar.
- Ədəbi mətnləri həqiqətən asta-asta oxumaq üçün, onlar bəzi mətnlərlə müqayisədə məzmunca daha maraqlıdır.
- Maraqlı öyrənmə situasiyası yaratmaqla, onlar motivasiya əmələ gətirirlər. Onlar “alman dili öyrənən tələbənin ehtiyaclarını bilavasitə təmin edirlər”.
- Onlar təhsilə öz töhvələrini verirlər.

Xarici dil dərində ədəbi mətnlərin tətbiqinin əleyhinə dəlillər:

- Ədəbiyyatla maraqlanan şəxslərin payı burada çox azdır.
- Ədəbi mətnlər “real həyatla üst-üstə düşmür, çox intellektualdır, və yaxud artıq reallıqdan uzaqlaşmışdır”.
- ədəbi mətnlər gündəlik həyatdan uzaqdır və özündə heç bir ölkəşünaslıq informasiyası əks etdirmir.
- Bu mətnlərlə işləmək tələbələr üçün darıxdırıcı görünür .
- Onlar hərəkətyönümlü dər üçün məqbul deyildir.
- Onların dili çətin və tələbkardır, buna görə də onları başa düşmək tələbələr üçün çətin olur.
- Onlar müəyyən dil səviyyəsində poetik mətnlər kimi yerləşdirilməklə, əslində işlənməyən lüğət tərkibinə malik olurlar.
- Tələbələrin eyni zamanda mətnlərin estetik səviyyəsi ilə məşğul olması nəzərdə tutulur.
- Onlar auditoriyada ünsiyyətini minimuma endirirlər.
- Ədəbu mətnlərdə kifayət qədər tapşırıq imkanı yoxdur.

Bütün bu arqumentləri nəzərdən keçirdikdə, anlamaq olar ki, bədii ədəbiyyatın xarici dil tədrisindəki rolu həqiqətən inkaredilməzdir. Bunun daha da səmərəli olması üçün Y.Kopensteynerin hesab edir ki, sinifdə istifadə olunan ədəbi mətnlər tələbələrin intellektual səviyyəsinə və yaş həddinə uyğun olmalıdır. Buna görə də ədəbi mətnlərin tətbiqi zamanı, onların yaş qrupuna uyğun və tələbəyönümlü olmasına əmin olmaq lazımdır. Beləcə, müəllim tərəfindən dəqiq düşünülmüş və dərsə müvafiq tətbiq edilən mətnlər tələbələri danışmağa və buna müvafiq olaraq xarici dilin qeyri-iradı tətbiqinə sövq edir. Tədqiqatçının fikrincə, ədəbiyyat xarici dil dərslərinə tam şəkildə, alman dilinin xarici dil kimi dərslərində isə qismən mühüm yer tutur. O, uzun müddət humanitar təhsilin əsası kimi qəbul edilmişdir, xarici dillərin tədrisi isə ona tabe etdirilmişdir [5, s.18-19]. Başqa cür deyilsə, dilin tədrisi əsasən ədəbiyyatın məqsədinə yönəlmişdir. Digər tərəfdən isə, belə bir fikir var ki, xarici dilin tədrisi və ədəbiyyat müxtəlif səbəblərdən bir-biri ilə pis uzlaşır və yaxud alman dilinin tədrisi zamanı ədəbiyyatın dilin tədrisinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Alman dilinin xarici dil kimi tədris olunmasında ədəbiyyatın tətbiqinə qarşı bir çox arqumentlər vardır, ancaq Y.Kopensteynerin fikrincə, əhəmiyyətli dərəcədə inkar edilə bilər. Bu gün ekspertlər arasında belə bir razılışma var ki, müəllimin dərsi düzgün hazırlanması zamanı ədəbiyyat dilin tədrisində mütləq öz yerini tapacaq [5, s.18-19].

B.Kast və N.Broksdan fərqli olaraq K.Rimer də ədəbi mətnlərin xarici dil tədrisindəki roluna başqa cür baxır. Onun fikrincə, ədəbi mətnlərin alman dilinin xarici dil kimi tədrisində tətbiq edilməsi məsələsinə, daha çox danışıq imkanı və ünsiyyət situasiyası təklif edən kommunikativ metodun inkişafı ilə son illər daha çox diqqət ayrılır [6, s.288]. Uyğun mətnlərin seçilməsi ilə bağlı xarici dil metodistləri arasında qızğın diskussiya başlamışdır. Oxu zamanı özünüifadə bacarığı həm mətnin xüsusiyyəti ilə həm də oxu tapşırıqları ilə idarə edilir. Bu anlamda artıq xarici dil öyrənmənin başlanğıcında autentik ədəbi mətnlərin tətbiqi mümkün olardı. Tədqiqatçını fikrincə, mətn seçimi zamanı aşağıdakı kriteriyalar nəzərə alınmalıdır [6, s.288]:

- məzmun uyğunluğu, yəni seçilmiş mətnlər tələbələrin intellektual səviyyəsinə, dünyagörüşünə və yaş səviyyəsinə müvafiq olmalıdır;
- dil uyğunluğu, yəni dil baxımından elə mətnlər seçilməlidir ki, onlar bir tərəfdən oxucunun dil bacarıqlarından üstün, digər tərəfdən isə oxucunun intellektual səviyyəsindən və emosional hissələrindən aşağı olmasın;
- aktuallıq, yəni ədəbi mətnlərin gənclər üçün nəzərdə tutulduğu təqdirdə, onlar bu mətni müasir dövrə transformasiya edə bilməlidirlər;

- interkulturel perspektiv həmişə xarici dil didaktikasının əsas əlaməti olub;
- ədəbiyyata olan motivasiya xarici dilin öyrənilməsi zamanı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yaxşı seçilmiş ədəbi mətnlər xarici dil öyrənən tələbəni bilavasitə məmnun edir. Ədəbi mətnlərin mütaliəsinin oxucuya zövq verməsi təbii bir proses olmalıdır;
- müxtəlif janrlı mətnlərin təzadı eyni bir mövzunu tətbiq etməyə imkan verir. Eyni bir mövzu müxtəlif mətnlərin köməkliyi ilə müzakirə edilə bilər;
- dil mədəniyyətinin variantları alman dilini xarici dil kimi tədris edən müəllim tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

A.Bauer də ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində rolunu müsbət qiymətləndirir və hesab edir ki, xarici dilin tədrisi təsəvvür dərsi kimi qəbul edilməlidir, bu zaman ədəbiyyat təkcə əlavə təklif, motivasiyaedici kömək, istirahət, oyun forması və yaxud tələbələrin dincəlməsi forması kimi qəbul edilməməlidir, həmçinin o, tələbənin oyuna öz həyat təcrübəsini gətirmək imkanı verir [4, s.246]. Belə ki, tələbələr bir qayda olaraq dərslərdə iştirak etmək imkanına malik olmaqla və öz həyat təcrübəsini istifadə etməklə real həyatda ədəbi mətnlərlə rastlaşırlar. Beləliklə, tələbədə dediyinin səhv ola biləcək qorxusu olmur, çünki ədəbi mətnin interpretasiyası fərddir və buna müvafiq olaraq da dəyişkəndir. Tələbə öz fikrini utanmadan və sərbəst şəkildə ifadə edə bilir və bu zaman ədəbi mətnlərin sayəsində həmçinin xarici dildən istifadə edir.

O.Şaybler də hesab edir ki, ədəbi mətnləri xarici dil dərslərində tətbiq etməklə, tədris daha məhsuldar, effektiv və motivasiyalı olur. Bu mütəxəssisə görə, kompleks tədris zamanı təsəvvür və yaradıcılıqstimullaşdırılır, dil bacarığı gücləndirilir və motivasiya əmələ gəlir [4, s.247].

F.Veller də digər mütəxəssislər kimi ədəbi mətnlərin rolunun yüksək qiymətləndirir və qeyd edir ki, xarici mədəniyyətin tədrisi digər xalqların və mədəniyyətlərin, həmçinin öz mədəniyyətinin başa düşülməsində qiymətsiz bir yoldur [4, s.247]. Ədəbiyyatın oxunulması dərin dünyəvi təcrübənin, hərfi şəkildə təqdim edilmiş modelin faydalı üstünlüyünün, yəni qəlizləşdirilmiş reallıq təcrübəsinin yaranmasını ifadə edir. Ədəbi mətnlərdə tələbə real həyatdan fərqli olaraq daha təsiredici və motivasiya edici dünyəvi problemlə qarşılaşır [4, s.247]. Ədəbi mətnlərin semantik strukturunda mövcud olan reallıq, gənc oxucu üçün xüsusi bir yolla açılır və poetik mənə konstruksiyalarının formaları vasitəsilə onun özünü və dünyanı dərk etmə bacarığı inkişaf edir.

A.Virlaxer F.Vellerin fikrini dəstəkləyərək, qeyd edir ki, ədəbi mətnlər mədəni müşahidə körpülərinin yaranmasında mühüm xüsusiyyətə malikdir və bu körpülər vasitəsilə oxucular özlərini mədəni dəyişikliklərin geniş məkanında **tapır** və bununla da öz həyatını dəyişmək üçün digər sahənin ilkin tədqiqini apara bilirlər [4, s.247]. Ədəbi mətnlər oxucuya müraciət edirlər, onlar oxucuda öz həyat təcrübəsinin mətnlə uyğunlaşdırılmasına təkan verirlər. Ədəbi mətnlər mənşüm mətnlərdən fərqli olaraq oxucunun diqqətini cəlb etməyə daha çox imkan yaradırlar.

Y.Kopenstayner, K.Rimer, A.Bauer və digər tədqiqatçıların yuxarıda sadalanan fikirlərindən çıxış edərək, biz belə bir nəticəyə gəlirik ki, ədəbi mətnlərin xarici dilin tədrisində rolu əhəmiyyətli və danılmazdır. Ədəbi mətnlər vasitəsilə tələbələr təkcə öyrəndikləri xarici dili inkişaf etdirmir, eyni zamanda dili öyrənilən ölkənin mədəniyyəti və adət-ənənələri haqqında geniş məlumat alırlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Brooks N. Sprache und Spracherwerb. Theorie und Praxis des Fremdsprachenunterrichts. 1. Auflage, Berlin: Cornelsen-Velhagen&Klasing, 1973.
2. Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. 2. Halbband, Berlin: Walter de Gruyter Mouton, 2010.
3. Kast B. Literatur im Anfängerunterricht // Fremdsprache Deutsch. Zeitschrift für die Praxis des Deutschunterrichts. 1994, Heft 11, S.4-13.
4. Koçak M. Literarische Texte im Fremdsprachenunterricht // Ekev Akademi dergisi, 2012, 50, S. 245-249.
5. Koppensteiner J. Literatur im DaF-Unterricht. Eine Einführung in produktiv-kreative Techniken. Wien: ÖBV & HPT, 2001.
6. Riemer Cl. Literarische Texte. In: Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache. Band II. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2001.
7. Rösler D. Deutsch als Fremdsprache. Eine Einführung. Stuttgart – Weimar: J.B.Metzler Verlag, 2012.

İlham Heybatov

Summary

To the role of the literary texts in the foreign language lessons

This article deals with the use of literary texts in German lessons as a foreign language. The aim of this study is to suggest concrete ideas to make learners literature in German as a foreign/second language lessons more effective according

to the current developments. Language teaching with literature not only provides motivation, but also contributes to social, emotional and cognitive development of learners at the same time. Literature is often represented in foreign language teaching, to a lesser or greater extent. And there are many reasons why the literature so popular and widespread in the classroom. Here are researched the opinions of the different authors on this subject. Thus this paper examines the pros and cons of using literature in an ESL classroom

Ильхам Гейбатов

Резюме

К роли литературных текстов на уроках иностранного языка

В этой статье речь идет об использовании литературных текстов на уроках немецкого языка как иностранный язык. В наши дни много говорится и пишется об использовании литературных текстов в преподавании иностранных языков. Литература часто присутствует в преподавании иностранных языков, в меньшей или большей степени. И есть много причин, по которым литература становится столь популярным и широко распространенным в классе. В статье изучаются исследования и мнения различных авторов по этому вопросу. Также приведены аргументы "за" и "против" использования литературных текстов в обучении иностранным языкам, соответственно новой методике преподавания немецкого языка/иностранного языка.

Rəyçi: ped.f.d.Q.Axundova

Redaksiyaya daxil olub: 16.10.2020